

ULOGA GRADA ZAGREBA U GRADSKOM SUSTAVU UGARSKE U KASNOM SREDNJEM VIJEKU

THE CITY OF ZAGREB IN THE URBAN NETWORK OF HUNGARY IN THE LATE MIDDLE AGES

Szabolcs Varga

College of Theology of Pécs,
7621 Pécs, Papnövelde u. 1-3
Magyarország/Mađarska
szavarga@gmail.com

Primljeno / Received: 16. 1. 2009.

Prihvaćeno / Accepted: 4. 11. 2009.

Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK / UDC 9437 (497.5) Zagreb

SAŽETAK

U kasnom srednjem vijeku Zagreb, glavni grad Hrvatske spadao je među veće gradove Hrvatsko-Ugarske Kraljevine, no za točno određivanje njegove uloge i utjecaja trebalo se pričekati sve do nedavnih dana. Razlog za ovo su bili vrlo napeti sukobi između različitih povijesnih škola, koje su se bavile istraživanjima o tome, koja naselja zapravo mogu dobiti titulu grada u srednjovjekovnoj Ugarskoj.

Key words: Urbanisation, Middle Ages, early modern period, monastic orders, trade, urban history

Ključne riječi: Urbanizacija, srednji vijek, rani novi vijek, samostanski redovi, trgovina, urbana povijest

Csánki Dezső i Mályusz Elemér su bili predstavnici dviju najudaljenijih suprotnih strana povjesničara. Csánki smatra gradom sve značajnije tržišne centre, koji se nalaze u jurisdikciji feudalnih gospodara i trgovišta (*oppidum*), tako da je brojao 800 gradskih naselja na području srednjovjekovne Ugarske.¹ Za razliku od njega, Mályusz polazi od definicije grada koju je postavio Werbőczy István, a to je da gradom priznaju jedino zidinama ograđena, po kralju privilegirana gradska naselja (*civitas*).² Između ova dva ekstrema je tražio zajednički nazivnik András Kubinyi. On je predložio ozbiljne izmjene u određivanju pravnih kategorija gradova, a istraživanja je fokusirao prvenstveno na urbane funkcije pojedinih naselja.³ Ovime je u 70-im godinama otvorio put za egzaktnija istraživanja koje su sada već imale jednake kriterije.

Godine 1971. je odredio mjesto grada Zagreba u gradskom sustavu Ugarske.⁴ Pri svom istraživanju, klasifikaciju gradskih naselja u Ugarskoj Kraljevini, odredio je na osnovi broja studenata

¹ Csánki Dezső, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. CD. Arcanum kiadó, 2002.

² Mályusz Elemér, Geschichte des Bürgertums in Ungarn. u: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 20 (1927) 356-407. str.

³ Historiografiju teme je sazeo Kubinyi András, Városfejlesztés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén. /Dél-alföldi évszázadok 14./ Szeged, 2000. 7-11.

⁴ Kubinyi András, A középkori magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. u: Településtudományi Közlemények 23 (1971) 58-78. p.

upisanih na sveučilišta u Krakovu i Beču između 1440-1514. g. Na temelju ovoga Zagreb je spadao tek u srednju kategoriju, zajedno s gradovima Velikim Varadinom i Varaždinom.⁵ Iako je petnaest godina kasnije Teke Zsuzsa izrazila sumnju u vezi ovoga, i na temelju zagrebačkih tridesetnica iz 16. stoljeća grad je smatrala značajnijim naseljem,⁶ od tada je malo postignuto po ovom pitanju. Izuzev još jednog novijeg rada⁷ Teke Zsuzse, mađarska povijest se nije bavila s problematikom urbanizacije niti Zagreba niti Slavonije.⁸ To je čudno zbog toga, jer je područje južno od Drave u srednjem vijeku spadalo među najrazvijenija područja Ugarske Kraljevine, ne zaostajući po izvorima prirodnih bogatstava iza ostalih regija. Potonja tvrdnja se još više odnosi na Zagreb, jer su se već u nekoliko debelih svezaka pojavili izvori o srednjovjekovnoj povijesti grada.⁹ Razvoj u istraživanju Ugarske urbanizacije pokazuje i činjenica da je Kubinyi András stalno poboljšavao svoju metodu, i u posljednjim godinama za svoja istraživanja je uzeo u obzir više točaka,¹⁰ što je dovelo do mnogo profinjenijih nalaza. Na temelju njih je primijetio da ima nekoliko gradova, koji - iako ne pripadaju taverničkom ili predsjedničkom sudačkom forumu, niti su rudarski gradovi - spadaju u najnaprednija naselja i skupa s njima, uključujući i Zagreb, definira kao slobodni kraljevski grad.¹¹ U istraživanju urbanizacije Kubinyi ovim studijama vrši pionirske napore, i pošto njegova istraživanja dobijaju sljedbenike, istraživanja urbanih oblasnih sustava u većini regija nekadašnje Kraljevine Ugarske danas su već privedene kraju. Pored područja u Erdelju koje su naseljavali Mađari i Sasi, još jedino u Slavoniji nitko nije istraživao ove pojave.

Hrvatska povijest je naspram mađarske posvetila veliku pažnju pitanju urbanizacije Slavonije. Koristeći istu teoriju o hijerarhijskom poretku prostora kao Kubinyi, Neven Budak je obradio monografiju Varaždinske Županije.¹² Budak se i u svojim drugim studijama bavio urbanom kulturom sjeverozapadne Slavonije,¹³ jedan studij je posvetio srednjovjekovnoj povijesti Križevaca.¹⁴ O srednjovjekovnoj povijesti Zagreba istraživači imaju na raspolaganju još obimniju stručnu lite-

⁵ Kubinyi, 1971. A középkori magyarországi városhálózat...op.cit. str. 75

⁶ Teke Zsuzsa, A zágrábiak gyapjuszövet-behozatala a 16. század közepén. u: Gazdaság, társadalom, történetírás. Emlékkönyv Pach Zsigmond Pál 70. születésnapjára. /Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 6./ Budapest, 1989. str. 86

⁷ Teke Zsuzsa, Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban: Raggione Bontempi 1488-1528. u: Századok 141 (2007/4) str. 976-977

⁸ Jedini pozitivni iznimak je *Vasi Szemle*, koja je objavila sažetke na mađaskom jeziku o izlaganjima o povijesti gradova sa Mogersdorfske konferencije 1972. *Vasi Szemle* 27 (1973 / 1)

⁹ Izvornici o gradu su do sada izdati u 23 toma. *Protocolum civitatis post incendium 1674.* / Gradski zapisnik nakon požara 1674., nastavak (1680.-1686.) / *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* / Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske 23./ transkripcija latinskog teksta Lelja Dobronić - Branka Molnar. Zagreb, 2004. Izvori prije 1526-te su objavljeni u sjedećim tomovima: *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* / Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske I-XI., sabrao Krst. Ivan Tkalčić. Zagreb, 1880-1905.

¹⁰ Sada nećemo nabrojati ove izvore, no koristimo sljedeće svezke: Kubinyi, *Városfejlesztés...* op. cit., Kubinyi András, Pécs gazdasági jelentősége és városiassága a késő-középkorban. u: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk. Font Márta. /Tanulmányok Pécs történetéből 9./ Pécs, str. 2001 43-51., ; Kubinyi András, *Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében.* u: *Történelmi Szemle* XLVI (2004/1-2) str. 1-31.

¹¹ Kubinyi András, »Szabad királyi város« - »királyi szabad város« u: *Urbs* 1 (2006) str. 60.

¹² Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku* (Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća), Zagreb-Koprivnica, 1994.

¹³ Neven Budak, *Die Entwicklung Stadtischer Siedlungen in der nordwestkroatischen Gespanschaft Varazdin im Mittelalter.* u: *Österreichische Osthefte* 37 (1995/2), str. 379-390.

¹⁴ Neven Budak, *Križevci u srednjem vijeku*, u: *Historijski Zbornik* XLV (1992) str. 169-178.

raturu,¹⁵ ali unatoč ovim uspjesima rezultati ovih djela se i dalje smatraju jednostranima. Jezični problemi i politička zbivanja 20-og stoljeća sputavale su nadogradnju stečenih rezultata hrvatske i mađarske povijesti.¹⁶ Kao posljedica toga rezultati mađarskih istraživanja urbanizacije, kao ni njene metode nisu uključene u hrvatske radove. Tako je na primjer izostalo uspoređivanje stanja Zagreba, Varaždina¹⁷ i Križevca, a također nedostaju i istraživanja¹⁸ o razvitku trgovišnih gradova.¹⁹ Zbog toga je urbanizacija Slavonije (županije Zagreb, Križevci, Varaždin i Virovitica) do danas ostala nerazjašnjena mrlja povijesne znanosti.²⁰ Stoga ćemo u našoj studiji na temelju metoda koje je usvojila mađarska historiografija pokušati odrediti položaj Zagreba u kasnom srednjem vijeku u okviru ugarskih gradskih sustava.

Međutim, prije nego što počnemo svoje tumačenje, moramo razjasniti nešto što proizlazi iz srednjovjekovne situacije grada. Grad na obali Save se u srednjem vijeku sastojao od dva velika dijela. Od biskupijskog grada i kaptola koje su nastale oko Zagrebačke katedrale, koju je utemeljio (Sveti) Ladislav I. (*Kaptol*); i 1242. godine od Bele IV. privilegiranog slobodnog kraljevskog grada (*Gradec, Mons Grecensis*). Dva naselja su imala različita pravna položaja, što je tijekom srednjeg vijeka dovodilo do oštrog sukoba između dviju strana.²¹ Dakle u strogom smislu govoreći biskupski grad ne bismo mogli uzeti kao predmet ove istrage. Odnos prigradskih naselja (*suburbium*) je također upitan budući da su se nalazila izvan gradskih zidina. Slična je situacija i sa pavlinskim samostanom (*Promontorium Zagrabiense*), koji se nalazi na nekoliko kilometara od grada u Remetincu, a također nije spadao pod gradsku jurisdikciju. Unatoč tome odlučili smo ih uključiti u naše istraživanje, jer su bili u tako čvrstim vezama sa slobodnim kraljevskim gradom pa ih možemo ignorirati. Stanovnici prigradskih naselja su uživali iste pravne privilegije kao stanovnici unutar zidina,²² stoga smo ovu činjenicu uzeli u obzir tijekom utvrđivanja broja obrta i vjerskih ustanova. Naravno ovo utječe na rezultate, no posljedicu koju to povlači sa sobom - pošto nemamo drugog izbora - moramo prihvatiti. Ovo je važno naglasiti jer mađarska istraživanja ur-

¹⁵ Uključujući ali ne ograničavajući se na: Klaus-Detlev Grothusen, Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Ein Beitrag zum Städtewesen Südosteuropas im Mittelalter. /Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung der Europäischen Ostens Band 37./ Wiesbaden, 1967; Nada Klaić, Povijest Zagreba. Zagreb, 1982; Zlatko Stubić (Ured), Zlatna bula 1242.-1992. Zagreb, 1992; Ivan Kampuš, Zagrebački Gradec 1242. - 1850. Zagreb, 1994.

¹⁶ Ovo se ne odnosi samo na urbanizaciju nego i na privrednu povijest, društvenu i kulturnu povijest. Varga Szabolcs, A 15-17. Századi horvát történelem kutatásának új irányairól (1990-2004) u: Századok 139 (2005/4) str. 1035-1047.

¹⁷ Izvori koji se odnose na srednjovjekovnu povijest grada je izdao Zlatko Tanodi, Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina, svezak I, Zbornik isprava 1209. - 1526., Varaždin, 1942.

¹⁸ Emilij Laszowski je okupio gradske privilegije slavenskih naselja i na temelju njih bi se moglo pokrenuti određivanje sustava trgovačkih gradova. Emilij Laszowski, Prilog za povijest sajmovi u Hrvatskoj i Slavoniji, u: Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva IV (1902), str. 67-79; VII (1905), str. 84-119; 229-236.

¹⁹ Jedinu izuzetak je Koprivnica, koja iako je 1365-te dobila privilegije slobodnog kraljevskoga grada, u 15-tom stoljeću ponovo pada pod vlastelinsku jurisdikciju. A u 16-tom stoljeću je u posjedu porodice Ernszt. Za povijest srednjeg vijeka pogledati: Rudolf Horvat, Poviest slob. I kr. Grada Koprivnice. Zagreb, 1943. Povijest Koprivnice u ranom novom vijeku je izvanredno obradio Hrvoje Petrić, Koprivnica u 17. stoljeću. Okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu, /Bibliotheca historica Croatica Knjiga 36./ Meridijani, Samobor, 2005.

²⁰ Ovo je nemilo stoga što je Slavonija bila jedna od najgušće nastanjenih regija u Ugarskoj Kraljevini i raspolagala je vrlo rasprostranjenom mrežom trgovačkih gradova. Teritorij četiri županije koje su spadale u istu provinciju isnosila je blizu 20.000 četvornih kilometara sa stanovništvom od 260 - 300.000 duša na kraju 15-og stoljeća. Kubinyi András, A magyar királyság népessége a 15. század végén, u: Magyarország történeti demográfiája (896-1995) Millecentenáriumi előadások. Szerk. Kovacsics József. Budapest, 1997., str. 107-109

²¹ Ista je bila situacija u Esztergomu i Đuru.

²² 30. III. 1505. Vladislav I. Jagelović je ukinuo sve vrste poreza za stanovnike grada i okolnih prigradskih naselja. Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III. str. 37

banizacije imaju jaki pravni pristup temi, i ne promatraju ovakva naselja uvijek kao jednu cjelinu.

Jednako problematična je i kronologija. András Kubinyi je ispitivao probleme ugarske urbanizacije koje se odnose na period između 1440. i 1514., i njihove razloge je vjerodostojno dokazivao. Međutim regionalna događanja mogu značajno utjecati na ove rezultate. U Slavoniji je posle smrti Vladislava I. Jagelovića bjesnio građanski rat koji je utjecao na život grada. Ulrik Celjski je tijekom svojih nastojanja da izgradi svoju nezavisnu upravu prigrabio Zagreb, i tek nakon njegove smrti 1457. ga je ponovno uspio uzeti u svoju nadležnost kralj Ladislav V. Posmrtni.²³ Godine 1469. turska četovanja sve češće stižu do grada, što je ozbiljan problem za ljude koji žive ovdje.²⁴ Nakon smrti Matijaša Hunyadija (I.) u regiji izbija novi međuplemićki rat, a nakon njegova svršetka utjecaj Ivaniša Korvina otežava život u Zagrebu.²⁵ Ovim primjerima smo htjeli ukazati na jedinstvene probleme tijekom kasnog srednjeg vijeka u Slavoniji koji su utjecali na život u Zagrebu, te su imali učinak i na na broj studenata koji su se upisivali na inozemne fakultete, na osnovi kojih brojeva se jedan dio ovog rada i zasniva. Svime ovime želimo izraziti činjenicu da kriterijski sustav korišten u mađarskoj historiografiji nije povoljan za primjenjivanje u različitim okolnostima. U slučaju Zagreba treba ostaviti otvorenu mogućnost za nova istraživanja i možda egzaktnija ispitivanja.

András Kubinyi uzima deset kriterija u svojim istraživanjima i u svakoj kategoriji utvrđuje maksimalnih šest bodova. Dakle jedna naseobina može dobiti najviše 60 bodova, no ovakav rezultat ne doseže ni jedan grad. Grad Budim smatran najgradskijom naseobinom dobija 54 bodova po Kubinyijevom sustavu. Na temelju dobijenih vrijednosti on svrstava gradska naselja u sedam kategorija i na osnovi tih kategorija klasificira mađarske gradove.²⁶ Po njima se Budim, Bratislava, Košice, Segedin, Pešta, Sopron i Oradea smatraju takoreći prvorazrednim gradovima. Ovdje spadaju još i ona centralna mjesta koja su dobila najmanje 41 bod za centralizaciju.²⁷ Iza Stolnog Biograda [Fehérvár] na drugom mjest se nalazi Pečuh - najbliži grad do Zagreba, koji je međutim »samo« drugorazredni grad sa svojih 39 bodova. Slavoniju ne predstavlja nijedan grad. Zagreb čak nije ni bio među prvih petnaest naselja u Kubinyijevom radu iz 1979. Naravno to je više zbog činjenice da ni o samom gradu, a ni o Slavoniji nisu završena istraživanja. A ako je Zagreb pak spomenut, slobodni kraljevski grad i biskupijski grad su tretirani kao dvije različite cjeline i na ovim temeljima pripisivana mu je manja vrijednost od one koju je stvarno imao. Ovo želimo korigirati vođeni spoznajom da gradove ne možemo ocjenjivati po pravnim kategorijama nego po stvarnoj težini koju su imali u prostoru. Prema tome Zagreb je u sutonu srednjeg vijeka spadao među najgradskija naselja u Ugarsko-Hrvatskoj Kraljevini.

U slučaju Zagreba poredak deset kategorija je bio slijedeći; 1. Pitanje vlastelinskog centra i postojanje rezidencije.²⁸ O Kaptolu je jasno da je bio i biskupski i kaptolski centar. Matijaš je do-

²³ Pálosfalvi Tamás, Vitovec János: Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon. u: Századok 135 (2001/2), str. 444.

²⁴ Rujna 1469-te je zabilježeno prvo veće uništavanje koje se proširilo i na veliki dio okolnih teritorija. Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II. str. 325-327

²⁵ Budim, 11. X. 1490. Naredba Ladislava II. gradu Gradecu, u kojoj daje na znanje da je Slavonsku provinciju poklonio Korvinu »et fidelitate vestre serie presencium strictissime mandamus, pro duceque et domino vestro legitimo habere et tenere...« Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II. 1894. str. 478

²⁶ Pošto autor na više mjesta podrobno razjašnjava svoj bodovni sustav, ovdje ga ne ponavljamo. Kubinyi, Pécs gazdasági jelentősége...op.cit. str. 45-47

²⁷ Kubinyi, Városfejlődés és vásárhálózat...op.cit. str. 15

²⁸ 1. srednji posjedi; 2. centar velikih posjeda; 3. rezidencija velikih posjeda; 4. rezidencija s nasljednim županstvom, 5. vojvodski, banski centar, kraljevska rezidencija, kraljičina prirezidencija; 6. kraljevski prijestol. Bodovni sustav kriterija vidjeti: Kubinyi, Városfejlődés és vásárhálózat...op.cit. str. 13-15.

zvolio 1469. ojačavanje kaptolskog dijela zidina palisadom.²⁹ U prvim desetljećima 16. stoljeća po nalogu biskupa Tome Bakača oko katedrale Svetog Stjepana podignute su zaštitne zidine. Uprkos ovome Zagreb ne možemo okvalificirati kao biskupsku utvrdu. Za ovo slijede tri boda. Pitanje banskog ili županskog centra je problematičnije od zidina. Zahvaljujući specifičnome razvoju, u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji župansku titulu su nosili banovi podčinjenici - vicebanovi.³⁰ Njihov je zadatak bio upravljanje administracijom i sprovođenje pravosuđa, čiji je forum bio pokrajinski sud obje županije, koji je održavan prilikom glavnih skupština (*generalis congregatio*). One su se općenito održavale u Križevcima³¹ ili Zagrebu,³² no znalo se dogoditi da su održane i na nekim drugim mjestima.³³ Ovo još ne dokazuje da je Zagreb bio banski centar. No zahvaljujući Matijašu Hunjadiju i Ivanišu Korvinu, koji su rado provodili duže vremena u gradu³⁴ i odavde vršili svoje zadaće, ipak ga možemo smatra banskim centrom.³⁵ Na osnovi ovoga Zagrebu možemo pripisati pet bodova.

2. Rad sudskog centra i testimonijalija.³⁶ Zagrebački kaptol je posjedovao testimonijaliju,³⁷ i kao što smo ranije naveli u gradu su i banovi održavali parnice. Po primjenjenim kriterijima za to dobija još pet bodova. Ovdje moramo zastati na trenutak jer Kubinyi održavanje palatinske skupštine svrstava u posebnu kategoriju, što znači jedan plus bod, no ovo je problematično u slučaju Slavonije. Po Ferencu Eckhartu u Slavoniji je ulogu palatinske skupštine popunjavala banska skupština.³⁸ Stoga nije obrazložena dvostruka klasifikacija ova dva pravosudna foruma jer svaki banski sudski centar zadovoljava zahtjeve palatinske skupštine. Na osnovi ovoga ne mogu se davati plus bodovi naseljima. Problem se može riješiti ako uzmemo u obzir narodnu skupštinu iz 1481., kojom su po vladarovom ovlaštenju predsjedavali palatin i državni sudac. Ali u radu koji obrađuje povijest ovog događaja autor dosljedno apostrofira događaj kao provincijalnu skupštinu Slavonije, ni jednom je ne zove palatinskom skupštinom.³⁹ Ako pak prihvatimo definiciju Lászlóa Solymo-

²⁹ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II. 1894. str. 331

³⁰ Varga Szabolcs, Änderungen der Stellung Kroatiens innerhalb des Königreichs Ungarn in der Frühen Neuzeit. (rukopis)

³¹ Npr. 1501. Matije Mesić, Gradja mojih razprava u »Radu«, u: Starine V (1873) str. 135.-138

³² 13. I. 1520. je objavljeno da će skupština biti održana ovdje. J. Stipišić - M. Šamšalović, Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije. (Nastavak do 1526. godina). U: Zbornik Historijskog Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 5 (1964) br. 4371.

³³ Skupština je održavana i u Zdencima. Emilij Laszowski, Zaključci hrvatskoga sabora u Zdencima od 20. januara 1478. pogledom na obranu Hrvatske od Turaka, u: Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva XVIII (1916) str. 81-87

³⁴ Matijaš je od kraja 1480. godine do ožujka 1481. proveo neprekidno tri mjeseca u palači Karla Roberta - koja se nalazila na teritoriji grada, gdje mu se kasnije pridružila i kraljica Beatrix. Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata. Zagreb, Od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća. Knjiga peta. Četvrto doba: vladanje kraljeva iz porodice Habsburga (1527-1740), 1982. 151.

³⁵ Schönherr Gyula, Hunyadi Corvin János 1473-1504. /Magyar történeti életrajzok/. Budapest, 1894. Korvin je boravio u palači podignutoj za vrijeme Karla Roberta kada je dolazio u Zagreb. Tkalčić, Monumenta historica... op.cit. II. 1894., str. XXII.

³⁶ 1. županijski sudski centar u kratkom vremenskom periodu; 2. stalni županijski sudski centar ili jedna testimonijalija; 3. stalni županijski sudski centar i jedna testimonijalija, ili dvije testimonijalije, ili testimonijalija sveobuhvatne jurisdikcije; 4. stalni županijski sudski centar i jedna testimonijalija sveobuhvatne jurisdikcije; 5. vojvodski ili banski sudski centar; 6. kraljevska kurija. Ako je narodna skupština održana pored grada, grad bi dobio jedan bod, ako je skupština održavana dva ili više puta, grad dobija dva boda. U 15. stoljeću ako se pored grada održavala palatinska skupština grad dobija jedan bod, no ukupan broj ne smije prelaziti šest.

³⁷ Najnovije o zagrebačkom kaptolu i testimonijaliju: Ante Gulini, Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske. Zagreb, 2001., str. 19-63

³⁸ Eckhart Ferenc, Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest, 1946., str. 171

³⁹ Vidi analizu Zagrebačke skupštine u: Tringli István, Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 1998., 291-319.

sija o palatinskim skupštinama,⁴⁰ vidjeti ćemo da ona potpuno podupire sabor održan u Zagrebu. Hrvatski povjesničar koji se bavi ovom temom također smatra važnim istaknuti da je ovo u biti kraljevski sud (*regale iudicium*), koji je sazvan po posebnom vladarskom nalogu (*de speciali commissione et mandato... domini nostri regis*), jer je Matijaš ovlastio palatina Mihaila Orszaga i državnog suca Stjepana Batora za sprovođenje sabora.⁴¹ Stoga ako se pridržavamo Kubinyijevih kriterija i banski sudski centar ne smatramo ekvivalentnim sa palatinskom skupštinom, zbog plus bodova za Zagrebačku skupštinu održane 1481., naselju ipak možemo pripisati maksimalnih šest bodova.

3. Uloga grada u financijskom upravljanju.⁴² Zagreb je do sredine 14-og stoljeća bio važan financijski centar. Sve do 1351. je tu kovan banski dinar velike kvalitete, dok proizvodnju nije ukinuo Ludovik I. Veliki. Dugo vremena nakon toga nemamo izvora koji spominju kovanje novca, ali iz razdoblja prije Mohačke bitke ponovo nalazimo spise o kovnici novca u Zagrebačkoj komori.⁴³ Od 1524. do 1525. ovdje je kovana »nova moneta«, koja je bila loše kvalitete.⁴⁴ U Zagrebu je tijekom srednjeg vijeka radio veoma važan ured tridesetnice (carinarnice) koji je nakon Mohačke bitke još desetljećima zadržao svoj značaj.⁴⁵ U drugom dijelu 13. stoljeća već se spominje ured tridesetnice koji se nalazi pod kraljevskim dvorcem sagrađenom na planini Gradec »in portu Zawae, qui Kyralrewy dicitur, iuxta magnam viam«. ⁴⁶ Među Zagrebačkim tridesetarima/carinicima 1482. možemo naći Domenika Martellia iz Firence,⁴⁷ a 1503. iz istog grada Ivana Pastora,⁴⁸ te Benedikta,⁴⁹ srodnika Sigismunda Vemerija rizničara i zagrebačkog biskupa. Unatoč tome što je jedna od zadnjih postaja transporta soli iz Segedina bio Zagreb,⁵⁰ te što su u neposrednoj blizini pokušavali otvoriti solane,⁵¹ ili što je sol igrala važnu ulogu u tranzitnoj trgovini grada i u očuvanju namirnica, nemamo podataka o radu solne kamare. Na osnovi ovoga Zagreb dobija najmanje tri boda. Nemamo informacija ni o rudarskoj kamari makar je nedaleko, u Samoboru, radio rudnik bronce. Eksploatacija rude ovdje je započela tek 1530-ih godina.⁵²

⁴⁰ »U srednjem vijeku, najčešći oblik provedbe zakona je bila proskribicija. Palatin (*comes palatinus*) je putovao zemljom i po ovlaštenju vladara redovno održavao palatinske skupštine i parnice radi sputavanja zločinaca. Sazvao je predstavnike jednog ili više županijskih plemstava u određeno vrijeme na određeno mjesto. Glavni zadatak skupštine je bio iskorjenjivanje kradljivaca, baraba i ostalih zločinaca.«

⁴¹ Klaić, Povijest Hrvata...op.cit. 153.

⁴² 1. filijalna komora, ili ured tridesetnice/carine; 2. glavna carina, ili kamara tj. dva filijalna ureda; 3. jedna glavna i jedna filijalna kamara (harmica), ili tri filijalna ureda; 4. dvije glavne, ili jedna glavna i dve filijalne kamare; 5. riznica ili paladinska kamara; 6. riznica ili paladinska kamara osim kojih posluje još bilo kakva kamara.

⁴³ Emilij Laszowski, Zagrebačka kovnica novca g. 1525., u: Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva XVII (1915) str. 344-347.

⁴⁴ Možda su i dinari bolje kvalitete 1526. sa žigom Z-V kovani ovdje. <http://www.numismatics.hu/cikkek/Penzverdek11.htm> (24. 10. 2007. okt. 24.)

⁴⁵ O njihovom radu na raspolaganju su nam više podaci: Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II 1894., str. 289; 305; 513

⁴⁶ Pach Zsigmond Pál, A harmincadvám az Anjou-korban és a 14-15. század fordulóján, u: Történelmi Szemle 1999/3-4 6. fusnota

⁴⁷ Tada je titula bila »tricesimator regie maiestatis regni Sclavoniae«. Teke, Egy firenzei kereskedő...op.cit., str. 977

⁴⁸ Isto

⁴⁹ Kubinyi András, Hivatalnok-karrier a XV. század végén: Vémeri Zsigmond királyi kincstartó, zágrábi püspök, u: Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. /METEM Könyvek 22./ Budapest, 1999., str. 167

⁵⁰ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. I. 1889., str. 9

⁵¹ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II. 1894., str. 428-429

⁵² Othmar Pickl, Kupfererzeugung und Kupferhandel in den Ostalpen. u: Hermann Kellenbenz (Hgg.), Schwerpunkte der Kupferproduktion und des Kupferhandels in Europa 1500-1650. Köln-Wien, 1977., str. 117-124

4. U Kubinyijevom sustavu 4. kriterij je stanje crkvene uprave.⁵³ Iz ove točke gledišta situacija je jednostavna - ako kaptolsko naselje i slobodni kraljevski grad promatramo skupa, Zagreb ima biskupiju i stolni kaptol te mu stoga možemo dati četiri boda. Čak i u tom slučaju mu možemo pripisati ta četiri boda, ako ne znamo o postojanju društvenih kaptola.⁵⁴ Ako se odlučimo drugačije i Kaptol ne uzimamo u obzir onda bodove donose samo exempt župe. U Gradecu, zajedno s prigradskim naseljima u kasnom srednjem vijeku poznate su četiri župe. Katedrala Sv. Marka,⁵⁵ crkva podignuta u čast Svetog Martina u njemačkom predgrađu,⁵⁶ župa Svetog Antuna u latinskoj četvrti⁵⁷ i crkva s patronatom Svete Margite također u predgrađu.⁵⁸ Ako župe zasebno vrijede jedan bod onda Gradec, bez obzira na biskupijski centar, ima pravo na četiri boda.

5. Uz crkvenu upravu usko je vezan i broj vjerskih institucija.⁵⁹ Erik Fügedi je gotovo prije četiri desetljeća ukazao na to da je nastanjivanje siromašnih redova značajno mjerilo urbanizacije.⁶⁰ Po njemu znamo da su se pavlini voljeli naseljavati u blizini gradova te su imali veliki utjecaj u njihovom razvoju.⁶¹ Zbog toga smo odlučili da pavline iz Remetineca uzmemo u obzir pri određivanju bodova grada Zagreba. Slične vrijedne nalaze Fügedi je našao i u vezi dominikanaca. Prema njemu red propovjednika (*Ordo Praedicatorum*) se naseljavao ondje gdje je već postojao veći trgovački centar. Štoviše, pri biskupijskim rezidencijama su se naseljavali samo ako je naselje funkcioniralo kao važan trgovinski centar. Možemo samo žaliti da Fügedi unatoč svemu Zagreb nije uzeo među svoje opservacije, tako da ga ni nema na mapi priloženoj ovom istraživanju.⁶² Znamo da su dominikanci u Zagrebu već od 1223. unutar zidina sagradili crkvu u čast Svete Katarine. Dominikanski samostan podignut u čast Svetog Nikole se nalazio izvan gradskih zidina na lijevoj obali potoka Cirkvenice u latinskoj četvrti (*Vicus Latinorum*).⁶³ Budući da samostan više nije bio siguran za stanovanje zbog turskih napada, Matijaš je odredio 1473., da se izgradi novi samostan pored kapele Svete Katarine, koju su već odavno dominikanci održavali.⁶⁴ Koncem 15. stoljeća više zagrebačkih dominikanaca je studiralo u Padovi i kao aktivni trgovci knji-

⁵³ 1. exempt župe; 2. desetinski okrug; 3. exempt, ili prepošt s dekanatskom upravom; 4. biskupija; 5. nadbiskupija; 6. prvosvećenička rezidencija.

⁵⁴ Kubinyi András, Püspöki rezidenciák a középkori magyar királyságban. u: Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. /METEM Könyvek 22./ Budapest, 1999., str. 222

⁵⁵ Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit. str. 178-179. Imenovanje župnika je spadalo u jurisdikciju grada. Crkva je teško oštećena 1502. u potresu, a 1645. je potpuno izgorjela u požaru. Kasnije je obnovljena u baroknom stilu. Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 474; 494; 496; 511

⁵⁶ Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit. str. 180. Danas se nalazi na Jelašićevom trgu, ovdje stoji već od 14. stoljeća. Lelja Dobronić, Gradski teritorij, njegova urbana i ruralna naselja. u: Zagrebački Gradec 1242 - 1850. Zagreb, 1994., str. 33

⁵⁷ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 397; 471; 473

⁵⁸ Župa svete Margarete je bila druga u gradu, 1334. je već postojala. Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit., str. 180

⁵⁹ 1. Izuzev siromašnih redova i nemoćnica svaki samostan je i društveni kaptol; 2. dvije ili više ovih institucija, kao i siromašni samostani ili nemoćnica; 3. jedan siromašan samostan ili pak nemoćnica, i bilo kakvi drugi samostan ili društveni kaptol, odnosno dva siromašna samostana ili nemoćnica; 4. dva samostana siromašnog reda ili nemoćnica, i pored njih bilo kakav samostan ili društveni kaptol, odnosno tri siromašna samostana, ili nemoćnica; 5. tri siromašna samostana ili nemoćnica i bilo kakav samostan, ili društveni kaptol, odnosno četiri siromašna samostana, ili nemoćnica; 6. četiri siromašna samostana ili nemoćnica, kao i bilo kakvi drugi samostan, ili kaptol, odnosno više od četiri siromašna samostana i nemoćnica.

⁶⁰ Fügedi Erik, Koldulórendek és városfejlődés Magyarországon. u: Századok 106 (1972/1) str. 69-96

⁶¹ Fügedi, Koldulórendek...op.cit. str. 76-77

⁶² Fügedi, Koldulórendek...op.cit. str. 93

⁶³ Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit. str. 182

⁶⁴ Tkalčić, Monumenta Historica...op.cit. II. str. 352-353

gama imali su veliki utjecaj na kulturu grada.⁶⁵ Samostan je funkcionirao i nakon Mohačke bitke - ovdje je našao utočište redovnik Stjepan Pečuški 1527.,⁶⁶ i tek je sredinom 16. stoljeća prestao s radom.⁶⁷ Krajem 16. stoljeća mjesto dominikanaca preuzimaju isusovci. Također pored dominikanaca i franjevci su se naselili na Kaptolu u godinama prije provale Tatara. Njihovu popularnost u urbanoj sredini pokazuju velike donacije koje su im građani davali u 14. i 15. stoljeću.⁶⁸ Godine 1499. je zagrebački biskup Osvald Thuz darovao 25 forinti u svojoj oporuci zagrebačkom franjevačkom samostanu.⁶⁹ Franjevci i dalje ostaju u gradu te njihova uloga postaje sve važnija, jer koncem 16. stoljeća Slavonija i dalje ostaje u kršćanskoj nadležnosti, a pored Varaždina još samo u Zagrebu postoji franjevački samostan.⁷⁰ Veći učinak na grad od franjevaca imao je pavlinski samostan osnovan pored Zagreba od 1274. do 1288. u čast Blažene Djevice Marije.⁷¹ Oni su pronosili kult Sv. Pavla Pustinjaka, a moguće je da su imali i veliku ulogu u širenju štovanja Djevice Marije i Svete Krune u Slavoniji.⁷² Pavlinski redovnik Bálint Hadnagy je zabilježio da su jednom uhićenom zagrebačkom građaninu spali okovi s ruku nakon što je zavapio Svetom Pavlu. Drugi uhićeni hrvatski plemić, kojeg je zarobio Mađar Balaž također je zatražio pomoć svetog pustinjaka i na taj način se spasio.⁷³ Pavlinski pustinjaci su također bili izloženi pljačkaškim napadima osmanskih trupa koje su 1481. spalile samostan, a redovnike ubili. Stalna prijetnja je doprinijela tome da pavlini potraže utočište svojim vrijednostima među zidinama grada. Gradsko vijeće im je 1487. dalo jednu oronulu kulu za obnovu u koju će skloniti svoje pokretne i u kojem mogu davati noćišta onima koji trebaju.⁷⁴ Grad im je dopustio i točenje vina pod uvjetom da svake godine na blagdan Svetog Martina plate jednu forintu.⁷⁵ Štoviše, s vinom koje su dobijali za devetinu mogli su slobodno trgovati, te su to vino u često prodavali u Koruškoj.⁷⁶ Biskup Osvald, u ranije već spomenutoj oporuci, spominje i pavline, ostavljajući im tisuću forinti i pedeset forinti pustinjačkim samostanima.⁷⁷

⁶⁵ Harsányi András, A Domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen 1938., str. 247-249. Njima je pripadao i Antun Zagrebački koji je 1476. otišao na studije u Padovu, kao i sin Zagrebačkog Nikole Emerik. Zadnji se 1480. se vratio kući i bavio se trgovinom knjiga. Od 1490. do 1497. je slavonski vikar. Postoje podatci o tome da je 1475. zagrebački fratar Lovro Požeški skupljao milostinju za knjige, a Augustin Zagrebački je u Budimu kupio tiskano Sveto Pismo 1476.

⁶⁶ Szakály Ferenc, Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. /Humanizmus és reformáció 23./ Budapest, 1995., str. 44

⁶⁷ Između 1537. i 1568. Romhányi Beatrix, Kolostorok és társaskóptalanok a középkori Magyarországon. Budapest, 2000., str. 74. Po drugim mišljenjima dominikanci su prisutni u gradu do 1597. kada napuštaju samostan, koji 1607. preuzimaju Isusovci. Lelja Dobronić, Zagrebački Gornji grad nekad i danas. Zagreb, 1967., str. 73

⁶⁸ Karácsonyi János, Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. kötet. Budapest, 1922., str. 297-298

⁶⁹ Ovaj iznos se međutim činio preskromnim u odnosu na druge donacije. Biskup Osvald vjerojatno nije osobito podržavao rad zagrebačkog franjevačkog samostana. Tkalčić, Monumenta Historica...op.cit. II., str. 518

⁷⁰ Franjo Emanuel Hoško, Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća. Zagreb, 2000., str. 28

⁷¹ Romhányi, Kolostorok...op.cit., str. 55; Kisbán Emil, A magyar Pálosrend története. I. kötet. Budapest, 1938., str. 43-44. Kisbán napominje da je moguće da su pavlini živjeli u okolici još prije tatarskog pohoda. Odnosno na pavlinske pustinjake. Ante Sekulić, Remete: Pavlini u Hrvatskoj. Zagreb, 1986.

⁷² Sačuvano je više medalja s proštenja iz 15. stoljeća koje su hodočasnici nosili doma iz svetišta. Medalje su na jednoj strani prikazivale Djevicu Mariju, a s druge strane Sv. Stjepana s kraljevskim atributima u rukama u mađarskoj svječanosti. Dömötör Tekla (Szerk.): Magyar Néprajz VII. Népszokás Néphit Népi vallásosság. Budapest, 1990 str. 374

⁷³ Sarbak Gábor, Miracula Sancti Pauli Primi Heremita. Hadnagy Bálint pálos rendi kéziönyve, 1511. /XXXXX XIII./ Debrecen, 2003 str. 93; 107. Citira: Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest, 2000., str. 108

⁷⁴ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 429-430

⁷⁵ Kisbán, A magyar Pálosrend...op.cit., str. 45

⁷⁶ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 51

⁷⁷ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 516-517

Iako ne spadaju među siromašne redove ali ako govorimo o Zagrebu moramo spomenuti i cistercite.⁷⁸ Svoju crkvu su podigli u čast Djevice Marije i igrali su važnu ulogu u životu grada sve do svojeg odseljenja 1500. godine.⁷⁹ Isprve su se naselili na jednom savskom otoku a potom su se između 1307. i 1315. preselili u grad. No nije ovo bio najznačajniji cistercitski samostan u regiji, nego je to bila opatija koju je osnovao Andrija II. 1205. u Topuskom, koja je održavala bliske odnose s Clairvaux-om. Zagrebački samostan je bio topuska filijala.⁸⁰ Cisterciti su se naseljivali i pored bolje razvijenih gradova, gdje bi se odmah uključivali u proizvodnju i robnu trgovinu. Zagrebačka zajednica je 1259. dobila pravo vlasništva nad dva mlina koja su se nalazila na obali potoka Medveščaka, koji je proticao između slobodnog kraljevskog grada i Kaptola, a 1291. je već imala i javnu kupaonicu ispod samostana Djevice Marije. Od kraja 13. stoljeća pored samostana se nalazi i mesnica te se sve veći broj trgovaca naseljuje u ovaj prigradski dio.⁸¹ Do 15. stoljeća ovde se razvilo jedno posebno naselje, koje je spadalo pod gradsku crkvenu jurisdikciju. Ovdje je stajala i kapela Svetog Leonarda, vjerojatno za pastorizaciju njemačkog naroda koji je živio u ovom predgrađu.⁸² Zahvaljujući dažbinama stanovništva red je imao velike vinogradarske posjede oko grada, te su imali veliki utjecaj i u gospodarstvu. Od 1470. godine stalne turske prijetnje su utjecale na njihov život, te je u srpnju 1476. Matijaš naredio opatu cistercitskog samostana da svoje male kolibe i kućice, koje su bile izložene turskim napadima, sruše i da tamošnje življe presele u zidom ojačani Kaptol.⁸³ Možda su zbog potresa 1502. napustili grad, a 1510. već nisu živjeli u njemu. Julije II. je dao odobrenje zagrebačkom biskupu Luki da premjesti župnu crkvu Svetog Emerika u cistercitski samostan, koji je već duže vremena bio prazan.⁸⁴ Postoje pretpostavke da su u gradu i redovnice imale samostan, no tragove koji bi ojačali ovu tvrdnju nismo našli u prostudiranim izvorima.⁸⁵

U crkvene institucije spadaju i špitali/ubožnice i pribježišta. Iz ove točke gledišta se Zagreb izdigao visoko iznad ostalih ugarskih gradova sa svoje četiri ubožnice. Jedino je još Budim imao toliko ubožnica. Veliki broj pribježišta nam vjerojatno može objasniti ulogu koju je Zagreb igrao u međugradskoj trgovini u Slavoniji.⁸⁶ Ubožnice su mogli osnivati i vlastelin i grad, a ovdje navodimo primjere koji se većinom odnose na sam grad. Pribježište posvećeno u čast Svetog Antu-

⁷⁸ Hervay F. Levente: Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria. Roma 1984., str. 200-207; Gjuro Szabo, Samostan cistercita u Zagrebu, u: Vjesnik kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskoga Zemaljskoga Arkiva XIII (1911.), str. 238-246.

⁷⁹ Lékai Lajos O. Cist., A Ciszterciek. Az eszmény és valóság. Budapest, 1991., str. 480. Zagrebački samostan im je ukinut 1510. po papinskom odobrenju.

⁸⁰ Ksenija Brigljević, The Cistercian Monastery and the Medieval Urban Development of Zagreb, u: Annual of Medieval Studies at the CEU 1993-1994. Szerk. SÁGHY Marianne. Budapest, 1995., str. 102.

⁸¹ Brigljević, The Cistercian monastery...op.cit., str. 104-105

⁸² U 15-om stoljeću u ovom predgrađu je bilo sve više kuća koje su imale podrum i više od jednog kata. Jednu ovakvu kuću je prodao »in vico dicti monasterii [monasterium beate Marie virginis] nostri« Conradus Rawsar de Landeshut, koja je sa istoka medila kuća prebendera, s juga put [via publica], a sa zapada pak kapela Svetog Leonarda.

⁸³ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 370

⁸⁴ »in quodam antiquo et pene deserto monasterio Cistrsciensis ordinis« Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 79. Prestanak rada cistercitskog samostana u Zagrebu je sastavni dio procesa započetog od strane Matijaša, kada je inače mnogo samostana predano siromašnim redovima ili pripojeno biskupijama. Kubinyi András, Mátyás és a monasztikus rendek. u: Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. /METEM Könyvek 22./ Budapest, 1999., str. 246

⁸⁵ Kubinyi András, Egyház és város a későközépkori Magyarországon. u: Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. /METEM Könyvek 22./ Budapest, 1999., str. 297

⁸⁶ Kubinyi András, Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. u: Kubinyi András, Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. /METEM Könyvek 22./ Budapest, 1999., str. 264

na nalazio se u latinskom predgrađu, a pribježište Svetog Petra se također nalazio izvan zidina.⁸⁷ Pribježište Djevice Marije je bilo u neposrednoj blizini katedrale Svetog Marka, a Svete Elizabete koje je bilo na Kaptolu. Od navedenih se ubožnica ono Svetog Petra brinulo o gubavcima.⁸⁸ Pošto literatura uvjetuje da su ove institucije pokazatelji najmarkantnijeg stupnja razvoja jednog naselja, možemo zaključiti da je Zagreb u kasnom srednjem vijeku bio vrlo urbanizirana sredina. Tri siromašna reda i tri ubožnice koje funkcioniraju u 16. stoljeću, ukupno vrijede šest bodova. Ako uzmemo u obzir samo slobodni kraljevski grad na Gradecu, onda dominikanci, cisterciti i dvije ubožnice donose naselju pet bodova.

6. Evaluacija naselja po 6. točki dobija se po broju upisanih studenata na Bečkom i Krakovskom sveučilištu od 1440. do 1514.⁸⁹ Po ovoj evaluaciji je András Kubinyi zaključio da Zagreb u hijerarhiji gradova pripada tek četvrtom redu. U izloženom razdoblju ukupno trideset studenata pohađa spomenute institucije. Oko 25 studenata u Beču i 5 u Krakovu vrši svoje studije u dužem ili kraćem vremenskom periodu. Ovo je bilo dovoljno samo za 20. mjesto. Štoviše, među studentima je vidljiva niska stopa participacije obrtnika. Među bečkim studentima samo se jedan od učenika zanimao za priozvodnju sukna.⁹⁰ Razloge ovomu možemo samo nagađati. U ovome je najvjerojatnije igrala ulogu činjenica da su biskupija i veliki broj klera koji su živjeli u gradu određivali njegovo lice. Do početka 16. stoljeća najvažniji čimbenik tržišta je bila crkvena važnost grada. Utjecaj crkve ilustrira i mjesto koje zauzima zagrebački biskup u hijerarhiji ugarskih crkava. 1525. godine godišnjih prihod biskupije je procenjen na 18-20 tisuća forinti, s time je zagrebačka biskupija peta najbogatija biskupija poslije Pečuške, Jegarske, Veliko Varadinske i Erdeljske.⁹¹ Po zakonima od 1498. godine, od ovih prihoda je biskup trebao sastaviti banderij, tj. 400 konjanika s kojima je organizirao i obranu pet dvoraca, koje je biskupija posjedovala: Čazmu, Dubravu, Ivanić, Garić i Hrastovicu.⁹² Značaj biskupije podržava i veličina kaptola kojim je upravljao. Zagrebački stolni kaptol Sveti Stjepan je brojao 32 kanonika i ovime je bio u nizu skupa s Vesprimom, nakon Esztergoma, Pečuha, Jegarske i Đura.⁹³ Članovi kaptola su imali velika imanja u okolici, a 1500. su dobili polovicu negdašnje budimske kuće biskupa Osvalda.⁹⁴

Religiozno lice grada su dodatno ojačali prebendari koji su došli kao podrška kanonicima, a 1511. ih je bilo 24. Samostalnu zajednicu u Ugarskoj su prvi put osnovali u Zagrebu, a 1466. su utemeljili i vjersku udrugu za štovanje časti Presvete Djevice Marije. Prebendari su također živjeli u zasebnim kućama koje su do 16. stoljeća sve češće izgrađivane od kamena i to na više katova. One su se ujedno mogle naći i na području kaptola i na području grada.⁹⁵ Prebendari su dobili i javnu kupaonicu na obali rijeke Medveščak nakon odlaska cistercita. Vrijednost joj je procjenjivana na 2000 forinti.⁹⁶ Naspram običnim svećenicima, prebendari nisu trebali plaćati desetinu za svoje vinograde. Prihod od dobara im je bio otprilike polovica jednog kanoničkog stalluma, dakle svakako ih možemo smatrati imućnima.⁹⁷ Ako uzmemo u obzir samo srednji sloj svećenstva vidimo da se radi o značajnoj skupini, koja svojim bogatstvom i utjecajem utječe na razvoj

⁸⁷ Od 16. stoljeća o potonjem nemamo informacije. Zadnji put se spominje 1433. Tkalčić, Monumenta historica... op.cit. II., str. 73

⁸⁸ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 73; Kubinyi, Orvoslás, gyógyszerészek...op.cit., str. 264

⁸⁹ 1. od 5-10 studenata; 2. 11-20; 3. 21-30; 4. 31-60; 5. 61-90; 6. upisanih više od 91.

⁹⁰ Kubinyi, A középkori magyarországi városhálózat...op.cit., str. 73

⁹¹ Balogh István, Velencei diplomaták Magyarországról (1500-1526) Szeged, 1929. str. LXXX

⁹² Kubinyi, Püspöki rezidenciák...op.cit., str. 220

⁹³ Mályusz Elemér, Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971., str. 117-118

⁹⁴ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 2

⁹⁵ Mályusz, Egyházi társadalom...op.cit., str. 162-163

⁹⁶ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 170

⁹⁷ Mályusz, Egyházi társadalom...op.cit., str. 74

grada. Ovakvo se teško mogao razviti samostalni građanski sloj čiji bi sinovi rado posjećivali škole Beča ili Krakova.

Na relativno nizak broj studenata, koji su pohađali studije u inozemstvu na prekretnici 15. i 16. stoljeća, je također mogla utjecati i plemićka klasa koja je živjela u gradu, budući da se iz njihovih redova manje studenata odazivalo na studije u inozemstvo. Godine 1469. je beogradski kapetan Emerik Bradach Ladomerski kupio kuću u gradu,⁹⁸ 1496. je spomenuta kuća u vlasništvu Tome i Franje Batthyanyi,⁹⁹ a nekoliko godina kasnije Emerik Török se žalio da mu je oduzeta zagrebačka imovina.¹⁰⁰ Tendencija useljavanja plemića u grad je u 16. stoljeću nastavila svoj porast, što je imalo velikog utjecaja na razvitak grada.

Treći razlog relativno malog broja upisanih studenata je da su ova dva sveučilišta bila preda-leko za Zagrepčane, koji su i inače zbog zemljopisne blizine radije išli u Italiju. Krajem srednjeg vijeka mnogi su putovali iz Zagrebačke biskupije u Rim. Aplikacije u uredu »Poenitentiaris Sacra Apostolica« u arhivi papinskog dvora, pokazuju da se Zagrebačka biskupija sa svojih 652 zahtjeva zastupala u Kuriji,¹⁰¹ što je iznosilo 22% od sveukupnih ugarskih podnesaka. Ovaj visok udio se više može pripisati zemljopisnom položaju negoli povećanoj religioznosti od ostalih regija u Ugarskoj. Zanimljivo je da je među njima veoma mali broj zagrebačkih građana u odnosu na cijelu biskupiju. Gabriela Erdélyi je našla podatke ukupno o 27 Zagrepčana, od kojih su dva bila svjetovna a 25 sveštena lica u nekakvoj crkvenoj funkciji.¹⁰² Isto se odnosi i na sveučilišta, jer matične knjige publicirane od strane Endrea Veressa, nisu prepune imenima zagrebačkih studenata.¹⁰³ Što god da je bio uzrok malog broja zagrebačkih studenata na stranim sveučilištima, za upisanih trideset studenata grad dobija tri boda.

7. Sljedeći aspekt je broj obrtnika, ili obrtničkih i trgovačkih cehova.¹⁰⁴ U Zagrebu zbog nerazvijenog obrtništva postojao mali broj cehova u kasnom srednjem vijeku. No, na raspolaganju su nam ostali takvi pisani izvori koji u ovom razdoblju spominju više obrtničkih udruga. U izvorima iz 15. stoljeća brojimo ukupno 18 cehova različitih struka. Među njima je bilo i cehova koji su imali samo nekoliko majstora, na primjer staklara (*vitripares*) i kolara (*carpentarii*) je bilo po 1, mlinara (*molendinatores*) 2, strijelara (*sagittarii*) 3 i krznara (*pellifices*) 4. Veći broj majstora su brojali zlatari (*aurifabri*) 7, mesari (*carnifices*) 13, krojači (*sartores*) 17 i obučari (*sutores*) kojih je bilo 29. Potonji su uglavnom živjeli u njemačkom predgrađu (*Vicus Theutonicorum seu sutorum*). Iz ovoga možemo zaključiti kakva je bila etnička struktura na kraju srednjeg vijeka.¹⁰⁵ Zlatari su uglavnom bili Talijani i pretežno su se nastanjivali u latinskom predgrađu. Oni su se naselili vrlo rano još u 13. stoljeću, na što ukazuje i patronat Sv. Marka u katedrali.¹⁰⁶ Zlatari su prvenstveno služili potrebe crke. Relativno veliki broj mesara i obučara pokazuje da su se gra-

⁹⁸ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 324. 1511-te porodica još uvijek posjeduje kuću. Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 104

⁹⁹ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 507-508

¹⁰⁰ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 86

¹⁰¹ Erdélyi Gabriella, A »Sacra Poenitentiaris Apostolica« hivatala és magyar kérvényei a 15-16. században II. u: Levéltári Közlemények 76 (2005/1), str. 82

¹⁰² Ovdje se želimo zahvaliti Erdélyi Gabrielli što nam je ove podatke nesebično posudila.

¹⁰³ Veress Endre, Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus Italiae Studentium / Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221-1864. /Olaszországi Magyar Emlékek III./ Budapest, 1941.

¹⁰⁴ 1. jedan ceh; 2. 2-3 ceha; 3. 4-5 cehova; 4. 6-7 cehova; 5. 8-9 cehova; 6. iznad 10 cehova.

¹⁰⁵ Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit. str. 175. Ova četvrt se prostirala u podnožju brijega na desnoj obali potoka. Ivan Kampuš, Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Entwicklung Zagrebs im 16. and 17. Jahrhundert, u: Mogersdorf. Internationales kulturhistorisches Symposium. Hrvatski referenti 1972.-2004. CD (1972.)

¹⁰⁶ Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit. str. 175

đani Zagreba pokušali uključiti u trgovinu govedinom i kožom s tendencijom prema Italiji.¹⁰⁷ Grad je imao značajne koristi od ove trgovine,¹⁰⁸ iako su veći dio prihoda dobijali talijanski i ptujski trgovci.¹⁰⁹ Ivan Pastor raniji upravitelj tridesetnice i zagrebački sudac, redovito trguje s tisućama goveda i prvi se okušao s morskim transportom goveda 1518.¹¹⁰ Najbolji pokazatelj interesa zagrebačkih trgovaca u međunarodnoj trgovini u ovom razdoblju je mnoštvo pisama u kojima zahtijevaju da im se prizna dodjela državnih carinskih poreza koje im je podario Bela IV.¹¹¹ Sporni odnosi s austrijskim pokrajinama su doveli do porasta značaja rute koja je prolazila preko Zagreba, a njegova dobit je koristila cijeloj regiji. Za veliki broj krojača postoji jedno relativno jednostavno objašnjenje: 1480. godine Firentinska proizvodnja sukna je ponovno dostizala svoj vrhunac, a u Mađarskoj je postojala ogromna potražnja za njihovim proizvodima koje su u velikim količinama baš preko Zagreba importirane u državu.¹¹² Pored skupe talijanske tkanine - koju su uvozili kao nadomjestak za izvezena goveda i kožu - zagrebački trgovci su rado trgovali i s jeftinijim ugarskim suknama. Firenca je imala jedan od svojih većih stovarišta u Zagrebu.¹¹³ U Zagrebu u 15. stoljeću se ipak nisu najbrojniji obrtnici skupljali u cehove. Kralj Matijaš je 1466. potvrdio cehske povlastice remenarima (*corrigiatores*), uzdarima (*frenipares*) i krznarima (*pellifices*), u istom danu kao i obuçarima (sutores).¹¹⁴ Godine 1480. Matijaš opet boravi među gradskim zidinama i ovu prigodu koriste cehovi da im vladar nanovo potvrdi privilegije koje im je nekoć podario. Novina je da je ovdje spomenut po prvi put sedlarski (*sellipares*) ceh.¹¹⁵ Pored njih postoji i neizvestan podatak o bratinskom savezu lončara i tesara, no u drugim izvorima ne nalazimo nikakvu potporu ovoj informaciji.¹¹⁶ Godine 1521. gradska magistratura odobrava novi statut daljnja tri ceha poimence; vapnarima (*calcaripares*), bravarima (*seratores*) i oštračima mačeva (*gladiatores*; vulgo - *chyzarok*).¹¹⁷ Skupa s predhodnima, na koncu srednjeg vijeka možemo potvrditi da postoji ukupno osam cehova u gradu. I samim tim po temelju bodovnog sustava pripisujemo još pet bodova Zagrebu.

¹⁰⁷ Stručna literatura ove teme je toliko velika da ne može stati u okviru ovog rada. Ovdje se pozivamo samo na najvažnije. Othmar Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert. u: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposiums zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970) Hgg. Von Othmar Pickl. /Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 1/ Graz, 1971. 71-131; Szakály Ferenc, A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonala a XVI. század derekán. u: Somogy Megye Múltjából 4. Kaposvár, 1973. 55-112.

¹⁰⁸ Grad je 1503. dobio pravo na zaustavljanje robe od Maksimilijana I. Od tada postaju sve važniji sajmovi na Osvaldovo (VIII. 5). Od tada je sve više Talijanskih trgovaca dolazilo u grad i nadgleda zagrebačko tržište. Othmar Pickl, Pettaus Kampf um sein Niederlagsrecht (1520-1535). Ein Beitrag zur Handelspolitik Ferdinands I. u: Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung LXXVIII (1970.), str. 433-434

¹⁰⁹ 1505. Vladislav II. ponovno zabranjuje Andriji Henningu napadati zadrebačke trgovce i otimati im stoku, kao što je to radio s jednim od kojega je uzeo 26 volova. Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 43. Iste godine građani Zagreba se žale da im je Ferdinand Frangepan otjerao stoku i uzeo kože. Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 46

¹¹⁰ Othmar Pickl, Die Auswirkungen der Türkengefahr auf den Handel am Hofzaun des Reiches. u: Bericht über den zehnten Historikertag in Graz, veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 20. bis 23. Mai 1969. /Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 18./ Graz, 1970., str. 187

¹¹¹ Vladar je 1267. oslobodio građane grada od plaćanja harmice i bilo kojeg drugog danka na teritoriji cijele zemlje. Ove povlastice među ostalima potvrdio je i kralj Matijaš 1464. MOL DL 38705

¹¹² Teke, Egy firenzei kereskedő...op.cit., str. 977

¹¹³ Član Firentinskog trgovačkog društva je bio i Gugliermo di Antonio Federighi koji je prodavao sukna, a baš su ga u Zagrebu opljačkali 1499. Teke, Egy firenzei kereskedő...op.cit., str. 976

¹¹⁴ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 307-310

¹¹⁵ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 402-404

¹¹⁶ Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit., str. 250-254

¹¹⁷ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 209-217

Ovdje moramo spomenuti još nešto. Zagreb je bio bogato vinogradarsko područje gdje su stanovnici grada i vjerske institucije posjedovale velike posjede pod vinovom lozom. Dokaz postojanja ovog obrtništva, iako ga ne nalazimo među izvorima koji spominju cehove, možemo naći u prodajnim ugovorima i oporukama, u kojima se u velikom broju spominju vinogradi ili pak vinarški alati.¹¹⁸ Iz povijesti ugarske ekonomije poznato je da su dva najvažnija artikla u zlatnom dobu 16. stoljeća bili stoka i vino. Isto ovo se vidi i u slučaju Zagreba. Ovo potvrđuje sumnju da je ovdašnja urbanizacija u mnogim aspektima bila slična kao razvoju gradova u Ugarskoj.

8. Sljedeći aspekt je pitanje prometnih čvorišta.¹¹⁹ Izvori ne dopuštaju njihovo detaljnije razčlanjivanje, no možemo zaključiti da je u razvoju Zagreba ključnu ulogu igrao šrometni položaj. Grad je ležao na tranzitu između Budima i Italije i povezivao je Ugarsku Kraljevinu sa tada najvažnijom lukom Senjom. Ova ruta se do kraja 15. stoljeća veoma ojačala, te nije slučajnost da je kralj Matijaš peštanske trgovce - na njihovu molbu - oslobodio od carine na putu između Senja i Zagreba.¹²⁰ Preko Zagreba je prolazila i najznačajnija cesta do Dubrovnika, tzv. »via Sagrabie«, a zagrebački zlatari su gajili bliske odnose s dalmatinskim gradovima. Stoga je razumljivo da je humanist Feliks Petančić (*Ragusinus Dalmata*) rođen u plemićkoj obitelji u Raguzi bio sudac grada Zagreba između 1511. i 1512.¹²¹ Ivan Pastor je iz Raguze dobijao svoje ključne informacije kada je za Ferdinanda vršio diplomatske poslove.¹²² Odavde je slao svoje ljude u Bosnu i ovdje su mu stizale najvažnije novosti iz Istanbula od svojeg prisnog prijatelja Trogirskog (*Trau*) rođenog Tranquillo Andreisa.¹²³ Iz Zagreba se lako moglo doći iz smjera Ugarske Kraljevine i Hrvatske do gradova Varaždina, Križevaca i Siska, a preko ove rute su također bili dostupni Budim, Pečuh i Segedin. U smjeru juga i zapada na povoljnoj udaljenosti su se nalazili već spomenuti Dubrovnik i Senj, a putnici su kroz njih stizali do Kranjske i Koruške, a iz Dalmacije prijeko Srijema do Erdelja.¹²⁴

Na koncu 15. stoljeća do Italije preko Zagreba prevoze značajnu količinu mađarskog bakra. Godine 1497. je Vladislav II. zapovijedio zajednici grada Zagreba da svim mogućim sredstvima zaštiti ovu značajnu količinu bakra, koju nose prema Senju i koja staje u Zagrabu; jer je po informacijama Matijaš Korvin hoće preoteti od Ivana Thuza.¹²⁵

Značaj cestovne mreže koja je prolazila kroz grad jasno pokazuje i naredba Ferdinanda I. Habsburškog 1529., kojom je pokrenuo redoviti poštanski promet između Zagreba i Graca.¹²⁶ Grad je također igrao ključnu ulogu u obrambenom sustavu protiv Turaka. Slavonske trupe su se već prije početka pohoda u doba Jagelovića okupljale ovdje,¹²⁷ a nakon 1521. austrijske pomoćne tru-

¹¹⁸ Zagrebački kanonik Franjo Lumnički je u svojem testamentu ostavio prebenderima - koje je on osnovao - vinograde i bačve. Mályusz, *Egyházi társadalom...op.cit.*, str. 97

¹¹⁹ Na koliko se centralnih mjesta može stići iz naselja a da se pri tom ne prolazi kroz druga. Ako centralno mjesto raspolaže pravom na zaustavljanje robe broj bodova se povećava za dva, a ne može biti veći od šest. 1. 1-2; 2. 3-4; 3. 5-6; 4. 7-8; 5. 9-10; 6. 10 i više.

¹²⁰ Csánki, *Magyarország történelmi földrajza...op.cit.* CD

¹²¹ Drugi put do Dubrovnika je vodio kroz Srijemsku Mitrovicu (via Sancti Demetrii). Josip Lučić, *Prilog vezama Dubrovnika i Gradeca/Zagreba u srednjem vijeku*, u: *Zagrebački Gradec 1242 - 1850*. Zagreb, 1994., str. 242-244

¹²² Pastor je u proljeće 1529. iz Dubrovnika pisao svoje izvještaje; vidi u: Emilij Laszowski, *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatia, Slavoniae. I. /Monumenta Spectantia Historia Slavorum Meridionalium 35./* Zagreb, 1914., str. 141-142; 144-150; 160-161

¹²³ Životopis Tranquilla, vidi u: Barta Gábor, *Egy sikertelen humanista a 16. században. (Tanquillo Andreis és Magyarország)*. In: *Az értelmiség Magyarországon a 16.-17. században*. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 61-77.

¹²⁴ O srednjovjekovnoj hrvatskoj cestovnoj mreži vidi: Lovorka Čoralić, *Put, putnici, putovanja. Ceste i putovi u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama*. Zagreb, 1997.

¹²⁵ Tkalčić, *Monumenta historica...op.cit.* II., str. 510-511

¹²⁶ Velimir Sokol, *450 godina pošte u Zagrebu 1529.- 1979*. Zagreb, 1979.

¹²⁷ Nije slučajnost da je zagrebački kaptol protestirao protiv ulaska vojnika. Tkalčić, *Monumenta historica...op.cit.* II., str. 333; Tkalčić, *Monumenta historica...op.cit.* III., str. 38

pe su se sve češće pojavljivale u gradu.¹²⁸ Na osnovi ovih čimbenika Zagrebu možemo dati maksimalnih šest bodova.

9. Sljedeća kategorija su sajmovi.¹²⁹ Pošto je Zagreb bio trgovački centar, veliki izvor prihoda su mu značili sajmovi. Bela IV. je odobrio 1242. da pored dnevnih tržnica mogu održavati i tjedne sajmove ponedjeljkom i petkom. Godine 1256. je omogućio održavanje godišnjeg sajma na dan Svetog Marka (25. III). Godine 1372. kralj Ludovik I. Veliki je dopustio da i na dan Sv. Margarete (18. I.) grad može održati sajam.¹³⁰ No najvažniji sajam je bio 20. kolovoza na dan svetog Stjepana, koji je održavan na prostoru kaptola. Ovo je ujedno bio i najveći problem između slobodnog kraljevskog grada i Kaptola što je dovodilo do najviše nesuglasica. Godine 1511. dvije strane se opet parniče, a iz sačuvanih dokumenata ove parnice dobijamo sliku o broju ovih sajmova.¹³¹ Pošto je grad nijekao pravo Kaptola na svakodnevnu tržnicu i godišnji sajam, izasalani suci su izvršili ispitivanje svjedoka. Pitanja su se odnosila na trgovačku aktivnost Stjepana Kewlkeda koji je stanovao na području kaptola. Ispitanici su u većini slučajeva potvrdili da domaći i inozemni trgovci već dugo vremena mogu slobodno trgovati svakakvom robom na području zagrebačkog kaptola, posebno u kući Stjepana Kewlkeda i u ubožnici svete Elizabete. A također i u drugim kućama Kaptola, svakog dana, bilo da je dan skupštine ili bilo koji drugi dan. Do tada su ovo radili bez ikakvog protesta od strane grada, a i stanovnici iz grada su tu bez ograničenja mogli prodavati svoju robu - »nisi a tempore condam Johannis Coruini ducis contradicere inceperunt« i održavati dnevne sajmove »forum quottidianum« bez ikakvih problema. Plemić Gaspar Kyssewith de Lomnycza je posvjedočio da je Stjepan u svojoj kući prodavao i čuvao svu svoju robu, a da su inozemni trgovci svoje skladištili u ubožnici Svete Elizabete, »tam de partibus maritimis quam eciam de Alemania conduxerunt bolthas et domos et mariorum generum mercancias in eisdem habuerunt et libere semper vendiderunt«. Po Pavlu Horvatu Tinninskom kada je s Matijašom Korvinom došao u preuzimanje banskog ureda ovdje je nabavio sve potrebne stvari. Više ispitanika je također tvrdilo da je u dućanu Kewlkeda uvijek bilo ulja, papra i šafrana, dok su drugi isticali mnoštvo tkanina. Baltazar Batthyany se tako prisjeća - koji je još za vrijeme Matiša bio kapetan Medvedgrada - da je radije išao na konak u Kaptol nego u dvor, jer je ovdje mogao nabaviti sve. Svjedočenja iz ove istrage dopunjuje carinski dekret iz 1482., koji ukazuje raznolikost tamošnje trgovine u kojoj pored začina dominiraju tkanine, a veliki značaj ima i promet morske ribe i soli.¹³² Stoga možemo zaključiti da tri godišnja sajma i dvije tjedne tržnice po važećim kriterijima vrijede četiri boda.

10. Posljednji aspekt je pravni položaj naselja.¹³³ Pošto je Bela IV. 1242. Gradecu dao privilegije slobodnog kraljevskog grada - a naselje tijekom srednjega vijeka nije nikada izgubilo ovu povlasticu na duže vrijeme - mogli bismo mu dati maksimalnih šest bodova. Utjecaj privilegija koje je grad Zagreb dobio pokazuju i činjenice da je 1252. stanovnicima Križevaca ban Stjepan

¹²⁸ Thallóczy Lajos - Hodinka Antal, A horvát véghelyek oklevéltára I. kötet. 1490-1527. Magyarország mellékartományainak oklevéltára. 1. kötet. / Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. 31./ Budapest, 1903., str. 115-118; 182-187; 193-195

¹²⁹ Pošto su više puta održavali tjedne sajmove u istom naselju, svaki tjedni sajmeni dan dobiva jedan bod a stočni sajam po dva boda. Njih računamo na sljedeći način: 1. 1 bod; 2. 2 boda; 3. 3-4 bodova; 4. 5-8 bodova; 5. 9-11 bodova; 6. iznad 12 bodova.

¹³⁰ Grothusen, Entstehung und Geschichte...op.cit., str. 178; 180

¹³¹ Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. III., str. 101-109

¹³² Tkalčić, Monumenta historica...op.cit. II., str. 414-417

¹³³ 1. nNaselje prije 1490. samo jedan podatak naziva oppidumom; 2. naselje sa naziva oppidumom jednom ili više puta tek nakon 1490.; 3. postoje više podataka o tome da je nazivan oppidumom, od kojih su bar nekoliko prije 1490. I tada dobiva tri boda ako je ponekad zvan possessio; 4. civitas vlastelina, koje uglavnom ili stalno nazivaju ovako. Kraljevski feudalni gradovi spadaju u istu ovu skupinu. 5. od slobodnih kraljevskih gradova, predsjednički i gradovi erdeljskih Sasa i rudara. 6. »sedam« (u stvari osam) slobodnih kraljevskih gradova tj. taverničkih gradova.

podario ista prava kao stanovnicima Zagreba,¹³⁴ a grad Bihać je zatražio i dobio od Vladislava VI. 1279. slične privilegije.¹³⁵ Kraljevski grad opasan zidinama služio je kao primjer Beli IV. pri osnivanju Budima.¹³⁶ Izvješće iz 1308. ga također spominje kao jedan od najznačajnijih naselja u kraljevstvu.¹³⁷ Poslanici grada su bili prisutni na saboru sazvanom od strane Žigmunda 1405., a od deset spomenutih najznačajnijih gradova 1308., samo je Zagreb znao sačuvati svoje privilegije do konca srednjeg vijeka.¹³⁸ Unatoč svemu do kraja srednjeg vijeka mu ipak ne možemo dati maksimalan broj bodova. Godine 1424. Žigmund je poklonio grad s mnoštvom okolnih posjeda Borbali,¹³⁹ a nekoliko desetaka godina kasnije Vladislav I. Jagelović je bio prisiljen dati kraljevski posjed u zalog.¹⁴⁰ Sve ovo je doprinijelo tome da se nesumnjivo izuzetno važan i visoko urbanizirani Zagreb ne nalazi među taverničkim i predsjedničkim gradovima. Po našem ocjenjivačkom sustavu mu možemo pripisati samo četiri boda.

Ako sve ovo sažmemo, Zagreb bi po najblažem mjerilu dobio 46 bodova, što bi ga stavilo na neposredno treće mjesto iza Bratislave. Ako kaptolski dio grada računamo zasebno, tada bismo morali izvršiti korekcije u zbrajanju bodova u kategoriji crkvenih uprava i institucija, kao i sajmov. Na temelju najradikalnijih proračuna ako katedralu Svetog Marka smatramo jedinom župom u gradu, Zagreb dobija samo jedan bod, no još i ovako ostaje među prvima sa svoja 42 boda.

Međutim, ovaj rezultat trebamo veoma pažljivo vagnuti, jer ako pogledamo odnos između Zagreba i Pečuha primjetit ćemo da je utjecaj centralnog grada Baranjske županije bio veći.¹⁴¹ Ovo možemo konstituirati iz dva razloga. Dok su Slavonci odlazili u Pečuh na testimonijaliju [loca credibilia] sa svojim problemima, u Zagreb nisu stizali podnositelji iz Južnog Podunavlja. Poslije 1526. građani Pečuha su bili u prisnijim vezama s Bečom i većma su se oni prihvatili upravljanja slavonskim harnicama organiziranih 1538. iako je zagrebačkim trgovcima bilo od većeg značaja da imaju udjela u upravi ovog ureda. Ovo međutim - prema sadašnjim saznanjima - nisu ni pokušali. Carinom je upravljao Pavao Bornemissa, a u pitanjima dvorske administracije Slavonije posredovao je kraljevski savjetnik i prefekt komore, pečuški prepošt Albert Peregi.¹⁴² Poslije ovoga nije iznenađujuće da je grad Zagreb zamolio Farkaš Schreiber, kojega znamo iz istraživanja Ferenc Szakalya, da zastupa njihove interese kod Ferdinanda.¹⁴³ Ovi podaci pokazuju da je Pečuh imao bolje odnose sa Bečom nego Zagreb, no ove informacije ne možemo bodovati u korištenom sistemu. Istina je da je ova situacija postojala samo do 1543., ali uprkos svemu daje nam razloga za razmišljanje.

Kubinyi u svojim najnovijim radovima o urbanizaciji gradova, uzima u obzir i kriterije koji se nisu mogli uklopiti u gornje kategorije, no uveliko su imali doprinos u urbanizaciji jednog naselja. Među njih spadaju topografija, broj stanovništva, centralizacija grada, postojanje vjerskih zajednica i javnih kupaonica, kao i prisutnost Židova.¹⁴⁴ Teritorijalne mjere Zagreba nisu bile velike.

¹³⁴ Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 2002., str. 117

¹³⁵ Thallóczy - Horváth, *A horvát véghelyek...* op.cit., str. 19

¹³⁶ Szűcs, *Az utolsó Árpádok...* op.cit., str. 80

¹³⁷ Mályusz Elemér, *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest, 1984., str. 151

¹³⁸ Mályusz, *Zsigmond király...* op.cit., str. 166

¹³⁹ MOL DL 39284

¹⁴⁰ Engel Pál, *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története. /História Könyvtár Monográfiák 17./* Budapest, 2001., str. 295

¹⁴¹ Varga Szabolcs, *Connections between Slavonia and Southern Transdanubia in the first part of the 16th century.* u: *Podravina* vol VI broj 12. 2007. 117-136.

¹⁴² Varga Szabolcs, *Pécsiek Ferdinánd király szolgálatában (rukopis)*

¹⁴³ Emilij Laszowski, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae / Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba prijestolnice kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske XII.* 1929., str. 226

¹⁴⁴ Kubinyi, *Városhálózat...* op.cit., str. 16-21

Sagrađen na brežuljku, grad trokutastog oblika koji se prostirao od sjevera k jugu 500 i od istoka ka zapadu 350 metara.¹⁴⁵ Međutim, izvan zidina grada u 14. stoljeću su u sve većem broju počela nicati nova naselja. Pored njemačke i latinske četvrti, sjeverno od kaptolskog dijela grada nastaje naselje Vila Nova koja je bila pod jurisdikcijom crkve. U blizini grada nastaje i četvrt »Nova Ves« ili »Töpferstrasse«, čiju duhovnu skrb vrši župa Svete Margarete. Zbog svoje razuđenosti Zagreb je već u srednjem vijeku imao ulični mrežu, što je također dokaz njegove razvijenosti. Grad je ne samo geografski nego i etnički bio veoma fragmentiran. Ovdje žive zajedno od 14. stoljeća Latini, Slaveni, Nijemci i Mađari koji imaju ravnopravnog udjela u gradskom vijeću.¹⁴⁶ Od 1355. imamo podatke o Židovima u gradu, koji su koncem srednjeg vijeka neprestano bili nazočni u životu Zagreba. Dokumenti ih spominu u više slučajeva, kao i zgradu »Domus iudeorum«.¹⁴⁷

U pogledu populacije prisiljeni smo se oslanjati samo na procjene. U dosadašnjim radovima broj stanovnika se stavlja negdje između 1000 i 3000.¹⁴⁸ Jedini sigurni pokazatelji broja su sačuvani porezni sažetci. Po spisku iz 1507., na Gradecu je 425 kućanstva bilo obvezno plaćati porez, uz njih još pet posjeda zagrebačkog biskupa u latinskom predgrađu i 232 doma zagrebačkog kaptola pokraj Save.¹⁴⁹ Godine 1517. je zabilježeno 450, a 1520. 460¹⁵⁰ kućanstva obveznih za plaćanje poreza u gradu. No zbog stalne ratne opasnosti građani su se počeli odseljavati, pa je tek u 17. stoljeću počeo ponovni porast stanovništva. To znači da koncem srednjeg vijeka možemo računati s najmanje 2000 ljudi koji u pravnom smislu žive na području grada, a tu možemo dodati i one koji su bili pod starateljstvom kaptola i biskupije. Stoga je Zagreb tada i po svojoj veličini bio veoma značajno naselje.

Aktivno sudjelovanje građana i svećenstva u gospodarstvu vidjelo se i na izgledu grada. Grad je imao javnu kupaonicu,¹⁵¹ a od druge polovice 15. stoljeća u spisima srećemo sve veći broj višekatnih kamenih kuća. Nije rijetkost da poslovni ljudi iz Firence koji su se željeli nastaniti ovdje, plate i sto zlatnika za pojedine nekretnine.¹⁵² Ozbiljan gospodarski potencijal pokazuje i činjenica da je grad 1495. bio u mogućnosti posuditi 800 forinti Ivanu Corvinu.¹⁵³ Kapital akumuliran u gospodarstvu polako pritiječe u područja obrazovanja i kulture. U ovome je naravno crkva bila na prvom mjestu. Kaptol je čak liječniku Henricus Almanusu godišnje isplaćivao 50 forinti, sve dok je doktor medicine radio na teritoriju Kaptola ili slobodnog kraljevskog grada.¹⁵⁴ Osvald Thuz je naručio kaljevu peć od zagrebačkih majstora¹⁵⁵ po budimskom primjeru, a u isto vrijeme je s bečkim majstorima izgradio i novi svod kora u svojoj katedrali. Ove informacije pokazuju sliku grada koji se širi i raste i sposoban je prihvatiti novine podjednako iz Italije i iz Budima.

U desetljećima nakon Mohačke bitke uloga Zagreba je postala još značajnija. Zadržati Zagreb i preko njega Slavoniju nasuprot nasrtima Ivana Zapolje, a kasnije i Turaka, bilo je ključno pitanje kralja Ferdinanda. Hrvatsko plemstvo koje je bježalo ispred osmanske najezde ovdje nalazi uto-

¹⁴⁵ Dobronić, *Gradski teritorij...op.cit.*, str. 31

¹⁴⁶ Ovako je bilo sve do 1608. kada su latini, vjerojatno zbog smanjenja svoje populacije izostali iz vijeća.

¹⁴⁷ Vladimir Bedenko, *Društvo i prostor srednjovjekovnoga Gradeca*, u: *Zagrebački Gradec 1242 - 1850*. Zagreb, 1994., str. 39

¹⁴⁸ Po Budaku sredinom 15. stoljeća u naselju je živjelo 3500 stanovnika, a na kraju 16. stoljeća 1500-2000. Neven Budak, *Gradec u kasnom srednjem vijeku*, u: *Zagrebački Gradec 1242 - 1850*. Zagreb, 1994., str. 89

¹⁴⁹ Josip Adamček- Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i. XVI. stoljeću*. /Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, *Izvori za hrvatsku povijest*, 3./ Zagreb, 1976., str. 18

¹⁵⁰ Adamček- Kampuš, *Popisi...op.cit.*, str. 81; 116

¹⁵¹ Tkalčić, *Monumenta historica...op.cit.* III., str. 133

¹⁵² Grothusen, *Entstehung und Geschichte...op.cit.*, str. 241

¹⁵³ Tkalčić, *Monumenta historica...op.cit.* II., str. 505

¹⁵⁴ Tkalčić, *Monumenta historica...op.cit.* II., str. 482-483

¹⁵⁵ <http://www.btm.hu/--ARCHIV--/kalyha/kalyha.htm>

čište u sve većem broju, a nakon što Križevci dolaze u prvu liniju fronte, hrvatsko-slavonski pokrajinski stalež, koji je na putu ujedinjenja, održava svoju skupštinu u Zagrebu. Stalež je dostojno mogao pisati 1557. Ferdinandu slijedeće: »Ceterum supplicanti iidem status et ordines regni regie maiestati quam humillime, dignetur eius maiestas ad civitatem suam regalem Montis grecensem, que est metropolis istorum regnorum sue maiestatis...«,¹⁵⁶ jer uistinu Zagreb je tada već neosporno postao glavni grad regije.

SUMMARY

The study is investigating the role of Zagreb in the Hungarian urban network on the basis of the methods worked out by András Kubinyi. The city was the centre of the Slavonian church administration, a chapter and a *loca credibilia* operated within its walls. Compared to other cities, many monastic orders established their seats here. The strong presence of the Church promoted the development of the crafts. The importance of Zagreb was shown by several royal privileges. Zagreb was not only the most significant Slavonian city, but also one of the most important settlements of the Kingdom of Hungary.

¹⁵⁶ Ferdo Šišić, *Acta comitalia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III./ Hrvatski saborski spisi. Knjiga treća. Od godine 1557. do godine 1577. Zagreb. /Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 39./ Zagreb, 1916., str. 8*